

Потпуковник **МИХАИЛО ЈОВАНОВИЋ**

КУМАНОВСКА БИТКА

(Нека разматрања и поуке)

Иако су принципи војне науке веома прости, ипак је за њихово дубље разумевање, потпуно усвајање и целисходну примену у стварности, потребан дуг и упоран интелектуални рад. Њихово најдубље и најсвестраније схватање постиже се изучавањем примера из историје ратова, а у том погледу Кумановска битка је веома интересантна и поучна. Она се одиграла под веома сложеним и неочекиваним околностима. Према српском ратном и почетном операциском плану у судару са главним турским снагама требало је да учествују Прва, Друга и Трећа српска армија, а у стварности ју је водила само Прва армија. Главне турске снаге замишљене су на Овчем Пољу, а до судара са њима дошло је код Куманова! Док је Кумановска битка за Турке била предвиђена и извођена по плану, дотле је за Србе била непредвиђена и изненадна. Не само да српска Врховна команда и штаб Прве армије нису руководили овом битком, него ни после њеног завршетка нису били свесни да се битка већ одиграла, и да је у њој потучена главна снага турске Вардарске армије, па ипак Срби су изашли као победници из Кумановске битке.

У овом чланку изнећемо само неке чињенице и лична размишљања о томе: како је Кумановска битка настала као резултат супротних тежњи и планова Срба и Турака, шта је у плановима и раду једне и друге стране било добро а шта слабо, у чему су основни узроци победе, односно пораза и какве се поуке могу извући из ове битке. При томе ћемо тежити да у што мањој мери понављамо опште познате чињенице и закључке и да првенствено изнесемо оно што је мање познато ширем кругу читалаца.¹⁾

¹⁾ Кумановска битка одиграла се 10 и 11 октобра 1912 године (по старом календару — види скицу бр. 3). Уочи битке 9 октобра Прва армија била је заустављена на линији: Ваксинци, Четирци, Младо Нагоричане, где је очекивала заповест за даље продужење покрета. У првој линији, на десном крилу налазила се Морavsка дивизија I позива, а на левом крилу и у неколико унапред истакнута — Дунавска дивизија I позива. Дринска дивизија I позива налазила се у центру, али знатно повучена уназад у односу на крилне дивизије. У другој линији налазиле су се Тимочка дивизија II позива код села Мамлара и Дунавска дивизија II позива, код с. Бугариња. Коњичка дивизија спремала се да изиђе испред фронта армије ради извиђања. У овом распореду Прва армија дочекала је турски напад и водила први дан битке. Друга армија (Тимочка дивизија I позива) кренула је 10 октобра ујутру са Страцина ка Кратову. V и VI турски корпус избијали су 10 ујутру у висину VII корпуса који се још од раније налазио код Куманова.

Иако су у току првог дана битке Турци тежили да веома надмоћним снагама сломе истакнуту и усамљену Дунавску дивизију I позива, ипак у томе нису успели. Они су тога дана извели само један демонстративан напад на Моравску дивизију I позива, док је Дунавска дивизија I позива скоро сама читавог дана одолевала нападу, а да јој нико није указао помоћ, иако је била у веома тешкој ситуацији.

11 октобра, тј. другог дана битке, Турци су продужили напад са тежњом да сломе лево крило Прве српске армије (Дунавску дивизију I позива), проширујући

Да би се што боље и правилније могла схватити сама битка и како је до ње дошло, тј. њен стратегиски и оперативни зачетак, највише ћемо се задржати на разматрању ратних и почетних операциских планова обеју страна из којих је она и произашла.

Савезнички ратни план

Тешко је добити јасну претставу о савезничком ратном плану и о њему формирати објективно мишљење ако се заобиђе питање: где су савезници замишљали турске главне снаге. Јасно је да су основе груписања савезничких, а и српских снага, зтим њихови задаци и узајамне обавезе о помоћи нужно морали произаћи из претпоставке о груписању турских главних снага. А баш о том питању постојала су супротна гледишта код српског и бугарског генералштаба. Наиме, српски генералштаб сматрао је да ће се турске главне снаге груписати на Македонском а бугарски генералштаб на Маричком војишту.

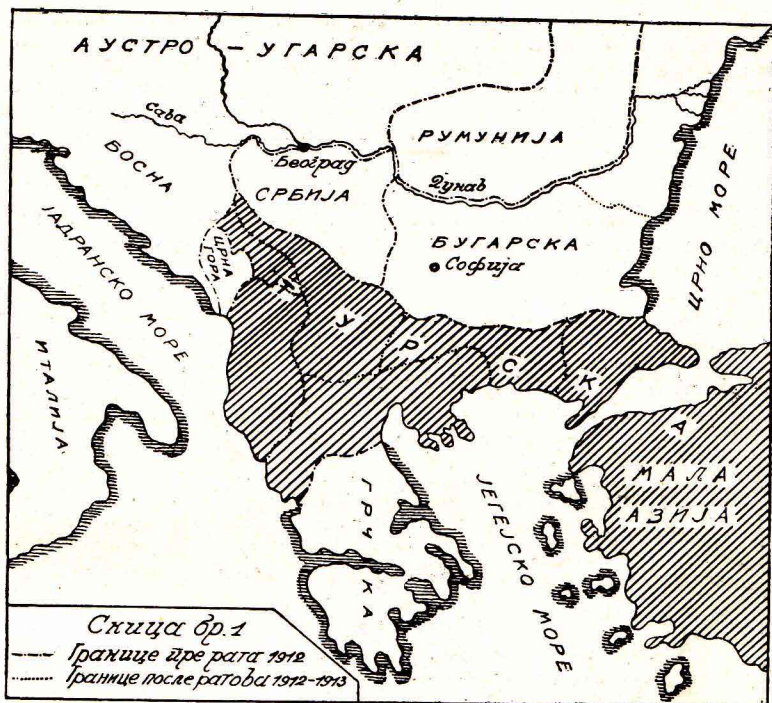
Према првом споразуму између српског и бугарског генералштаба који је био израђен на бази гледишта српског генералштаба, тј. да ће се главне турске снаге налазити на Македонском војишту, било је предвиђено првобитно основно груписање српских и бугарских снага на Македонском војишту. По томе споразуму на Криворечком правцу требало је образовати једну бугарску армију од три бугарске дивизије, с тим да оба генералштаба испитају капацитет овог правца и ако утврде да је погодан за употребу великих маса, да се на њега поред три бугарске концентришу још две српске дивизије од оних које су биле предвиђене за Косовски правац. Али до остварења оваквог груписања снага није дошло, јер је два дана пред мобилизацију склопљен други споразум између српског и бугарског генералштаба. У њему се између осталог каже:

„Цела српска војска дејствоваће на Македонском војишту, обавезујући се да осигура операциски правац: Крива Паланка — Ђустендил... Целокупна бугарска војска дејствоваће долином реке Марице...; код Ђустендила ће се образовати једна армија од једне српске и једне бугарске дивизије. Бугарска дивизија ће у прво време бити под српском командом. Кад се постигну успеси на овом војишту, Бугари ће моћи да пребаце и ову дивизију на Маричко војиште“.

По одредбама овог споразума извршено је стварно груписање српских и бугарских снага на Македонском војишту.

Ради правилнијег разумевања савезничког и српског ратног плана, као и доцнијег тока операција српске војске, неопходно је имати јасну претставу о ондашњим границама савезничких земаља са Турском, које су у главним цртама претстављене на скици бр. 1.

већ започети обухват овог крила, трошећи и последње стратегиске резерве и јако развлачећи свој фронт. Овога дана Прва српска армија, по наређењу Врховне команде предузима наступање до следеће линије јужно од Куманова. Да се у моменту издавања заповести у штабу армије није знало да је 10 октобра наређује да све дивизије 11 октобра **изврше покрет, а не напад на непријатеља**. Међутим, пошто је непријатељ био у непосредној близини покрет се морао извршити у борбеном поретку и нужно се претворно у напад који је већ до 13 часова потпуно разбио турску Вардарску армију. Отсудан успех постигла је Дринска дивизија I позива која је пробила турски центар. Овога дана једино је Дунавска дивизија I позива морала у прво време да и даље остане у одбрани, одолевајући веома jakim турским нападима који су почели од самог јутра. Коњичка дивизија налазила се оба дана у близини левог армиског крила одакле је подржавала Дунавску дивизију I позива. После битке није вршено гоњење. Деталнији подаци могу се наћи у брошури „Кумановска битка“ — издање „Војног дела“, Београд, 1951.

Српски ратни план (Скица бр. 2)

Основна идеја српског ратног плана за рат са Турском није нигде писмено оформљена. До ње се може доћи само посредним путем на основи проучавања оствареног стратегиског развоја српске војске, почетних оперативских директива и стварног тока догађаја. Тим путем може се потпуно сигурно закључити да је у основној идеји био јасно постављен циљ: офанзивним дејством тући турске главне снаге на Македонском војишту, да су за остварење тога циља биле одређене све три српске армије и да се рачунало да ће све три ускупно дејствовати у отсудној бици. Међутим, са мање сигурности може се закључити где се према основној идеји ратног плана **замишљало да треба тући главне турске снаге**. Неки писци²⁾ сматрају да је у основној идеји било предвиђено да главне турске снаге треба тући на Вардарском правцу — **тамо где се оне буду налазиле**, и да се таквој идеји ратног плана не би имало ништа да замери. Други писци (као на пример Војин Максимовић) сматрају да је постојало предубеђење да ће се **главне турске снаге налазити на Овчем Пољу**, да је то било изражено у основној идеји и да је најважнији недостатак те идеје ратног плана био у томе што је у њој постојало извесно фиксирање непријатељских главних снага на Овчем Пољу.

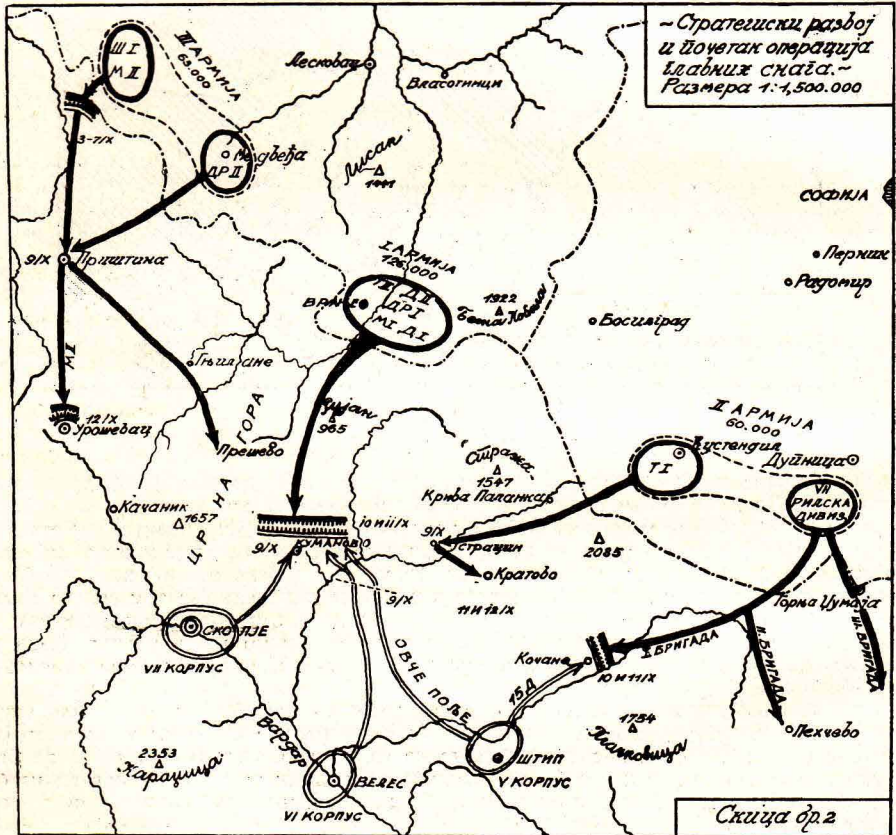
Ток догађаја је показао да је код српске Врховне команде и код старешина заиста постојало дубоко укорено уверење да ће се главне турске снаге налазити на Овчем Пољу. То нам показује чињеница да коњичка дивизија није била избачена

²⁾ Генерал Љубомир Марић каже да је основна идеја ратног плана била: „... предузети снажну офанзиву главном снагом, правцем: Ниш — Врање — Скопље — Солун и потући непријатељску главну војску где се она буде налазила, одбацујући је ка западу од правца ка Солуну“. Но и он каже: „Као што се зна, Врховна команда је веровала да ће се решавајућа битка одиграти уопште узев на Овчем Пољу“.

испред Прве армије ради извиђања и хватања додира са главним непријатељским снагама и да је то требало да се учини тек јужно од Куманова. Добрим делом услед тог уверења Кумановска битка за Србе није била предвиђена, јер њом није руководила ни српска Врховна команда ни штаб Прве српске армије. Колико је то уверење било јако види се и по томе што ни после завршене Кумановске битке Срби нису хтели да верују да су водили битку са главним турским снагама, већ да она тек престоји, тако да је изостало и гоњење потучених Турака.

Потпунији закључак по питању основне идеје ратног плана донећемо касније на основу анализе почетних оперативских директива.

И у погледу оцене груписања снага српске војске (види скицу 2), које је остварено по завршетку концентрације и стратешког развоја³⁾ постоје различита мишљења. Тако на пример стављају се следеће замерке:

³⁾ Прва армија, јачине 5 пешадских и једна коњичка дивизија са укупно 126.000 људи, груписала се око Врања; Друга армија, са Тимочком дивизијом I позива код Густендила (26.000 људи) и 7 Рилском дивизијом код Дупнице (35.000 људи); Трећа армија, (Топличка група око Преполца и Мердара, Медвеђска група у Медвеђи и Моравска бригада код Тупалског Виса), свега око 63.000 људи, Ибарска војска код Рашке и Бољевца, јачине око 23.000 људи, и Јаворска бригада на Јавору и Кушићу јачине око 12.000 људи.

1) Да Трећа армија због закошеног граничног фронта и дужег пута који је због тога имала да пређе, није имала никакве услове да на време стигне и садејствује Првој армији у заједничкој бици у сливу Вардара, ако би се непријатељ налазио северније од Овчег Поља, па, можда, и на њему.

2) Да је главна групација српске војске била релативно слаба у односу на помоћну групацију, пошто су сматрали (као на пример В. Максимовић) да су у помоћну групу улазиле Трећа армија, Ибарска војска и Јаворска бригада и да су главну групацију сачињавале само Прва и Друга армија.

3) Да није довољно искоришћена суседна територија савезничке Бугарске за развој јачих снага, сматрајући да је Друга армија требала да буде знатно јача на рачун Треће армије, Ибарске војске и Јаворске бригаде.

4) Да је груписање артиљерије неправилно извршено зато што је у главној групацији (Првој и Другој армији) било одређено само 30% брзометне брдске артиљерије, док је много већи њен део био код Треће армије, као и скоро 50% тешке артиљерије.

5) Да је стратeгиски развој, како изгледа, био извршен више са циљем да се заштити сопствена гранична просторија, него да се њиме обезбеди повећан почетак нападних операција у духу почетног операционог плана. Но, с друге стране, постоје и супротна мишљења, наиме:

1) Да трећа армија није смела да буде слабија, зато што је било врло вероватно да ће се на Косову прикупити знатно више Арнаута него што је то у стварности било. Она је морала да буде јача да би се огарантовала брзина њеног продирања као и због намераваног упућивања извесних снага за избијање на Јадранско Море.

2) Да одвојеност Прве и Треће армије није претстављала неку опасност, пошто је Прва армија била довољно јака да противстане Турцима, ако би до судара са њима дошло северније од Овчег Поља, јер би Турци, у том случају, могли да располажу само слабијим снагама.

3) Да Друга армија није ни смела да буде јача, пошто би то одужило време трајања концентрације српске војске, што би ишло у прилог Турцима за њихову концентрацију, а Срби би тиме изгубили предности од своје брже завршене мобилизације и концентрације.

Тешко је донети **коначан суд по изнетим мишљењима** али нама као доста поуздано изгледа:

1) Да је јачина Прве армије била правилно одређена.

2) Да је с обзиром на место њиховог груписања, било могуће добро садејство Прве и Друге армије и да је Врховна команда с правом могла рачунати да ће ове армије моћи заједно да учествују у бици.

3) Да учествовање Треће армије у заједничкој бици, с обзиром на место њеног груписања није било потпуно сигурно. Њено заједничко учешће могло се остварити једино тако ако би Прва и Друга армија спорије наступале, односно доцније прешле преко границе, или ако би Трећа армија раније прешла границу и брже наступала.

4) Да би било боље да су се на Криворечком правцу налазиле јаче снаге, али да то у тадањим условима није било могуће остварити. Као што смо раније напоменули, према првом споразуму српског и бугарског генералштаба на овом правцу требало је одредити три а евентуално и 5 дивизија, док је према другом споразуму на Македонском војишту требало да оперише сама српска војска, тако да учешће јачих бугарских снага на Криворечком правцу није више долазило у обзир. Наместо раније предвиђене три бугарске дивизије, сад је на овај правац упућена само једна бугарска дивизија, па и она привремено. Од српских снага на овај правац упућена је само једна дивизија која је раније била предвиђена као стратeгиска резерва Врховне команде. Јаче српске снаге нису се више могле упутити, јер је други споразум био закључен два дана пре мобилизације, тако да више није било могућности за веће промене у концентрацијским плановима. Према томе, основни узрок за слабо коришћење Криворечког правца лежи у томе што се доцкан (два дана пре мобилизације) одустало од погрешне претпоставке да ће се главне турске снаге налазити на Македонском војишту.

5) Да је расподела артиљерије имала знатних недостатака.

6) Да српска Врховна команда није имала никаквих стратешких резерви пошто је Тимочка дивизија првог позива, која је за ово била раније намењена, у последњем часу упућена на Криворечки правац.

Српски почетни операциски план (Скица бр. 2)

За дубље разумевање Кумановске битке, а нарочито њеног стратешког и оперативног зачетка, од највећег је интереса да се изврши анализа почетних операциских директива,⁴⁾ које су издате Првој, Другој и Трећој армији и које изражавају почетни операциски план српске војске.

Да ли је српска Врховна команда предвиђала судар са главним турским снагама код Куманова?

Ако се пажљиво проуче наведене директиве, онда се мора доћи до недвосмисленог закључка да овај судар српска Врховна команда није предвиђала.

Поставља се друго основно питање: где је српска Врховна команда предвиђала судар са главним турским снагама, односно, где је замишљала да ће се налазити главне турске снаге и да ли је добро регулисала садејство Прве, Друге и Треће армије за случај овог судара?

У директиви која је издата Првој армији тек 7 октобра, тј. један дан уочи преласка границе, а три дана пре почетка битке каже се:

„По добивеним вестима главна турска војска, коју ћемо имати пред собом, концентрише се у околини Скопља, Овчег Поља и Велеса. Њена предња одељења на тој страни држе Егри Паланку, Страцин и Рујан.

Наређујем: да Прва армија наступа у 6 часова 8 октобра правцем на Куманово на линију: Табановац — Четирци — Нагоричани и **тамо се задржи и чека даљу заповест** (подвукао М. Ј.). По доласку упутити извиднице на линију: Страцин — Кратово — Овче Поље — Скопље“.

Из овога се види да је Скопље најсевернија тачка просторије на којој се замишљало прикупљање главних турских снага и да се Првој армији наређује само кратак покрет до линије северно од Куманова који треба да изврши сутрадан 8 октобра.

У директиви, која је издата Другој армији 22 септембра, тј. 16 дана пре преласка границе, најпре се указује на Рујански, Овчепољски и Штипски положај (на левој обали Брегалнице) као на важне и погодне земљишне зоне које могу послужити за ослонац турској војсци, не улазећи у то на какве се турске снаге мисли. Затим се дословно каже:

„Најважнији је Штипски положај; он ће вероватно послужити за концентрацију свих турских снага, које оперишу против Срба, док ће на Рујанском положају и на Овчем Пољу вероватно бити само делови који ће имати да задржавају Прву српску армију“.

У директиви се предвиђа могућност и начин ангажовања Друге армије и против турских снага на Рујанском и Овчепољском положају иако се сматра да ће на тим положајима „вероватно бити само делови који ће имати да задржавају Прву српску армију“.

У директиви, која је издата Трећој армији 30 септембра, тј. 8 дана пре преласка границе, каже се:

„Осим Моравске дивизије II позива, која за први мах остаје у Приштини, све остале Ваше трупе имају, без задржавања да продуже наступање ка Скопљу, да се што пре примакну I армији, која ће оперисати Моравом и Моравицом ка Скопљу, те да са њом заједничку битку бију“.

⁴⁾ Ове директиве приложене су у целости у брошури „Кумановска битка“, у издању „Војног дела“, Београд, 1951.

„У име овога“ упућује се један део снаге Треће армије од Приштине ка Куманову и даје му се као евентуални задатак да из позадине нападне непријатељске трупе на Рујну. По свему се види да се и овде, као и у директиви која је издата Другој армији, мисли само на делове турских снага који се могу налазити на Рујну. Иначе, изгледа да је основни циљ овог покрета био да се у проширеном Кумановском пољу овај део Треће армије сасвим приближи Првој армији и то пре судара са главним непријатељским снагама. Други део Треће армије (Дринска дивизија II позива) упућује се из Приштине преко Качаника на Скопље. Даље се каже:

„Директива је основана на подацима о непријатељу какви се имају, и по томе ће вредити само у оном случају ако се подаци покажу у току вашег рада као тачни. У противном случају радићете према приликама, не губећи никад из вида главни Ваш задатак који се састоји у томе, да се што пре примакнете Првој армији и са њом кооперишете противу Скопља, тако да **тамо бијете битку истог дана заједно**“ (Подвукао М. Ј.)

Као што се види у овој директиви изричито се предвиђа главна битка код Скопља, а о главним турским снагама на Штипским положајима нема ни помена.

Пуковник М. Лазаревић веома је добро запазио ову разлику у замишљању места где ће се налазити главне непријатељске снаге и где ће се вероватно тући битка. Он је правилно и поставио питање: зашто је генерал Путник тако поступао и шта је заправо мислио, али нам изгледа да није дат потпун одговор на ово питање.

Интересантно је да је генерал Путник, 3 октобра, на једном састанку са командантима дивизија Прве армије, поново изразио своје мишљење да ће се главне турске снаге **вероватно налазити на Штипским положајима**, а да при томе није помињао нити оповргао своју претпоставку изражену у директиви Трећој армији, која је и даље остала у важности.

На основи изнетог може се закључити:

1) Да се у српској Врховној команди предвиђало да ће се турске главне снаге налазити најсеверније код Скопља, иако у директивама није изричито била искључена могућност да се оне налазе и северније.

2) Да је војвода Путник имао намеру да према развоју ситуације својим кратким и одређеним наређењима лично диригује Првом армијом, као главном снагом, и да јој не оставља велику слободу за самостално одлучивање.

3) Да је за предвиђени сукоб са турским деловима на Рујну било регулисано садејство Друге и Треће армије са Првом армијом и да је, нарочито у директиви Трећој армији, било јасно наглашено да се ова садејства замишљају против слабијих турских снага.

4) Да је и за предвиђени сукоб са турским деловима на Овчеполским положајима било регулисано садејство Друге армије. Такав начин садејства Друге армије био би добар и у случају кад би се на овим положајима налазиле главне турске снаге, што се у директиви Другој армији изричито не искључује. Међутим, у случају напада на Овчеполске положаје, није било унапред регулисано садејство Треће армије, вероватно због тога што би се у тој ситуацији један њен део приближио Првој армији код Куманова, а други део код Скопља, те би се већ налазила у најтежњој вези са Првом армијом, тако да би Врховна команда морала да интервенише још раније ради регулисања даљих покрета ка Овчем Пољу, чак и без обзира на евентуалан претстојећи судар. Према томе, изгледа да је овакав рад српске Врховне команде био правилан и да није било потребе да се унапред регулише садејство Треће армије на просторији јужно од Куманова и Скопља.

5) Да је судар са турским главним снагама предвиђен на Штипским положајима и да је за тај случај било предвиђено и регулисано садејство Друге армије. Садејство са Трећом армијом није регулисано из истих разлога као ни за случај напада на Овчеполске положаје.

6) Да је предвиђена могућност судара са турским главним снагама и код Скопља и да је за тај случај предвиђено и регулисано садејство Треће и Прве армије. Међутим, у директиви која је издата Другој армији о тој могућности није ништа поменуто, нити је било регулисано садејство Друге армије. Очигледно је да онакво садејство Друге армије Првој армији, какво је било предвиђено за случајеве сукоба

са непријатељем на Рујанским, Овчеполским и Штипским положајима, не би одговарало и за овај случај. Није јасно где се у овом случају замишљало десно крило турских главних снага. Искуство Кумановске битке показује да би и у случају да су се главне турске снаге налазиле код Скопља, постојала опасност да Друга армија не узме учешћа у бици, пошто би се она вероватно (као што је то у стварности и било) упутила на правац ка Кратову, још пре но што би се имали подаци да ли се главне турске снаге налазе код Скопља.

Српска Врховна команда није унапред регулисала садејство Друге армије Првој армији за случај остварења претпоставке да се главне турске снаге налазе код Скопља, вероватно због тога што тада није имала довољно елемената; што је саму ову претпоставку сматрала мање основаном и мање вероватном; што није хтела да ремети и отежава њено садејство у случају остварења вероватније претпоставке о месту главних турских снага и што је сматрала да ће у случају потребе моћи благовремено да регулише рад Друге армије. Овај последњи разлог, изгледа, није био у складу са тадашним стварним могућностима српске Врховне команде и њене обавештајне службе и извиђања. Зато сматрамо да је правилно што ово садејство није унапред регулисано, тим пре што нам изгледа да је остварење ове претпоставке било мало вероватно, и што је за тучење турских помоћних истакнутих, па макар и јачих снага, код Скопља, било довољно садејство Прве и Треће армије.

На основи свега изнетог нама се чини да генерал Путник није био донео коначан закључак о томе како ће изгледати концентричан напад све три српске армије на главне турске снаге (такав закључак није ни могао допети), али да је предузимао све мере да обезбеди њихово учешће у овом нападу. Он је, како изгледа, имао две претпоставке, наиме, да ће се главне турске снаге налазити на Штипским положајима или код Скопља, с тим да је прву претпоставку сматрао као много вероватнију и основну. Зато је првенствено регулисао садејство Прве и Друге армије и предвиђао да ће се Трећа армија претходно приближити Првој армији на линији Скопље — Куманово. За другу претпоставку која му је изгледала мање вероватна, (тј. груписање главних турских снага код Скопља) Путник је регулисао садејство Прве и Треће армије, али ништа унапред није предузимао у циљу регулисања садејства Друге армије, јер је то вероватно оставио да лично регулише саобразно стварној ситуацији. Сматрамо да је правилно што у директиви коју је издао Другој армији није ништа споменуто о овој другој, мање вероватној претпоставци, тим пре што би у случају њеног остварења свакако била нужна интервенција Врховне команде. Исто тако сматрамо да је правилно што ни о **основној претпоставци** није ништа поменуто у директиви Трећој армији, пошто је њен правилан и успешан рад било довољно да се она претходно приближи Првој армији на линији Скопље — Куманово.

Према томе, оваква замисао операције била би логична и остварљива ако би се обезбедило благовремено приближавање Треће армије Првој армији (ради њиховог садејства против непријатељских главних снага код Скопља или ради заједничког и тесно повезаног даљег наступања ка Овчем Пољу) и ако би се обезбедило непрекидно и добро извиђање и обавештавање ради провере да ли се и која од замишљених претпоставки остварује.

Нажалост, у стварности није био обезбеђен ни један од ова два услова. Иако је првобитно било предвиђено да Трећа армија крене преко границе пре Прве армије, ипак то није остварено услед доцнијег стицаја околности. Сем тога, сам рад Треће армије био је спорији но што се предвиђало.

Друга армија није учествовала у Кумановској бици не само због тога што је постојало лоше извиђање, већ и због грешака српске Врховне команде у погледу дириговања том армијом. Иако је у директиви Врховне команде од 22 септембра било предвиђено све што Друга армија треба да ради у разним могућим ситуацијама (али тиме ниуколико није била ограничена иницијатива и одговорност армије у одлучивању), ипак јој је Врховна команда 7 октобра издала кратку и изричиту заповест да 8 октобра пређе границу и преко Криве Паланке и Страцина наступа на Кратово, с тим да тамо чека даља наређења. На тај начин претходна директива од 22 септембра постала је беспредметна, јер се овом заповешћу армији одузима право самосталног доношења одлуке, тако да сву одговорност за донету одлуку преузима на себе Врховна команда. Друга армија упућена је директно ка Кратову вероватно зато што

је код генерала Путника,⁵⁾ како изгледа, у последњем часу преовладало предубеђење да ће се главне турске снаге налазити на Овчем Пољу.

Турски ратни и почетни операциски план (скица бр. 2)

У српској војсци постојало је јако укоренено веровање да ће се главне турске снаге налазити на Овчем Пољу. Последице таквог веровања биле су свакако негативне, нарочито на развој догађаја. Зато многи, па и најважнији догађаји у Кумановској операцији не би били довољно јасни ако би се тај негативан утицај предубеђења изгубио из вида. Пошто се турске главне снаге на Македонском војишту стварно нису налазиле на Овчем Пољу, од интереса је да објаснимо порекло и заснованост таквог предубеђења, јер је зато постојало веома јаких основа. Пре свега, вероватно је да су Срби имали извесне податке о првобитном турском ратном плану који је под утицајем Фон дер Голца⁶⁾ предвиђао стратeгиски дочек на Овчем Пољу у циљу добијања времена за мобилизацију и концентрацију турских трупа. Сем тога објективном и свестраном анализом свих елемената, а нарочито упоређивањем савезничких и турских могућности за мобилизацију и концентрацију, долазило се до закључка да је за Турке најповољније решење стратeгиски дочек на Овчем Пољу и да свака офанзива са још немобилисаним и неприкупљеним снагама претставља велики ризик, као што су то стварни догађаји у потпуности и потврдили. Но и поред тачне и правилне процене турских и сопствених могућности, Срби су ипак погрешили.

Док је Шефкет-паша био присталица дефанзивног плана, његов наследник, турски министар војни и командант турске војске Назим-паша није хтео да прихвати мишљење Фон дер Голца, већ је променио првобитни ратни план и предвидео офанзиву на свим фронтovima.⁷⁾

Као добре стране турског офанзивног плана неки истичу то што би изоловано тучење главних српских снага (Прве армије) било од далекосежних последица, јер би после тога било лако потући слабу Другу армију и надирати ка Софији. То би приморало Бугаре да ослабе своје снаге на главном Маричком војишту или да се повуку. Због тога они и сматрају да је тај план био добар, наполеоновског духа, само да за његово извршење није било довољно снага високог квалитета.

Ми се начелно не слажемо са таквим начином оцењивања. Какви су то планови и идеје који су сами за себе добри, али нису добри за оно зашта су намењени, тј. за конкретну ситуацију и конкретне снаге које треба да их остваре. Суштина и сав терет војничког мисаоног рада не састоји се у изналагању неких планова и идеја за које ће некад бити, а некад неће бити, довољно снага да их изврше, већ у изналагању најбољих планова и идеја које ће **расположиве снаге у конкретной ситуацији моћи да изврше.**

У литератури се наводи да је у оно доба изучавање историје, нарочито Наполеонових ратова, било веома распрострањено у турској војсци и да су ратни план, па и рад турске Вардарске армије делом били резултат веома јаког утицаја Наполеоновских идеја, чији је поборник био и сам Назим-паша. Могуће је да је Назим-

⁵⁾ Путник је имао особину да све лично регулише и наређује и да се меша и у детаље извршења својих потчињених. Ова његова особина добро се види из текста директиве која је издата Трећој армији, па је вероватно да је и ова, не баш срећна заповест Другој армији, произишла добрим делом из те његове особине.

⁶⁾ Крајем 1910 године, као инструктор турске војске, Фон дер Голц је путовао западни део Европске Турске и турској војној управи поднео своје мишљење о томе како треба поступати у случају рата са балканским краљевинама. Он је предлагао да се турска војска, која је намењена против Србије, најпре држи дефанзивно и да се сасреди у рејону Штипа, где треба благовремено подићи утврђења. Ови предлози чинили су основу турског ратног и почетног операционог плана који је доцније измењен. У своме делу „Der jungen Türkei Niederlage“ Фон дер Голц није могао да објасни зашто су Турци променили свој почетни операциски план.

⁷⁾ Питање турског ратног и почетног операциског плана код нас у литератури није довољно рашчишћено. Постоји мишљење да Назим-паша није намеравао да изводи офанзиву на Вардарском војишту и да је офанзиву предузео Зеки-паша, услед недовољно јасних наређања и неспоразума.

паша био присталица Наполеоновских идеја, можда је њихов присталица био и Зеки-паша, али је сигурно, да рад Вардарске армије ниуколико није био у складу са таквим идејама. Због тога се и могло десити да такво изучавање историје ратова највећег војсковође није дало позитивне резултате, пошто су се Турци задовољили спољним формама, облицима и механизмом маневра, а нису довољно схватили да је права величина Наполеона била у томе што је стварао такве маневре које су, ма како они били смели и пуни динамике, његове трупе у конкретним ситуацијама могле да изврше и заиста извршавале.

Турски почетни операциски план може се најбоље видети из текста издатих директива и заповести.

У директиви коју је командант Западне турске војске, Али-Риза-паша 3/4 октобра издао команданту Вардарске армије, између осталог, каже се:

„4) Вардарска армија има задатак: Да заустави непријатељско наступање на Царево Село; да непријатеља по могућству разбије и да на линији Берекетли (Овче Поље) — Куманово заузме такав положај да онемогући наступање српске и бугарске војске на Куманово“.

Као што се види Вардарској армији дат је неодређен и нејасан задатак. Она треба „да по могућству разбије непријатеља“ и истовремено да „заузме положај и онемогући његово наступање“. Није јасно зашто су Турци придавали толику важност Куманову. Ако су хтели да спрече спајање српских армија онда су морали доследно да остану при офанзиви са тежњом да их почесно потуку, иначе њихово дефанзивно постављање код Куманова, како је то у главном задатку било одређено, најзад би их морало довести у веома тешку ситуацију. А за случај дефанзивног држања требало је да остану на Овчем Пољу. Зато ми сматрамо да је њихова тежња за спречавањем спајања Прве, Друге и Треће армије била неспојива са дефанзивом.

Из поменуте директиве види се и то да су Турци наредили наступање Вардарској армији још 3/4 октобра и да су придавали велику важност Приштинском одреду.

Марш-маневар Вардарске армије види се из следеће заповести:

Армиска заповест бр. 6 Вардарској армији

1328

Велес: 7.X.1912 г.

1. — Непријатељ наступа од Чарове, Султан-Тепеа, Паланке и Врања.
2. — Вардарска армија задржаће наступање непријатеља од Царевог Села и Султан-Тепеа и наступаће у нападном поретку против непријатеља, који наступа од Паланке и од Врања.

3. — Коњичка дивизија продужава извиђање у духу наређења, које јој је раније издато и штити операције од непријатељских трупа, које могу наступати долином Пчиње.

4. — Пети корпус држаће се са двема дивизијама против непријатеља, који наступа од Царевог Села, Султан-Тепеа и Кратова, штитећи позадину и десни бок армије и остављајући један пук у Штипу.

Тринаеста низамска и Штипска комбинована дивизија наступају једним путем: Штип — Берекетли — Повлашенце — Градиште; Тринаеста дивизија стићи ће 8 октобра челом код Градишта.

Шести корпус наступаће путем: Берекетли — Малина — Орашје, и 8 октобра стиже челом код Живиње.

Седми корпус уложиће сву снагу у одбрани код Куманова против непријатељских колона, које наступају од Врања и Паланке.

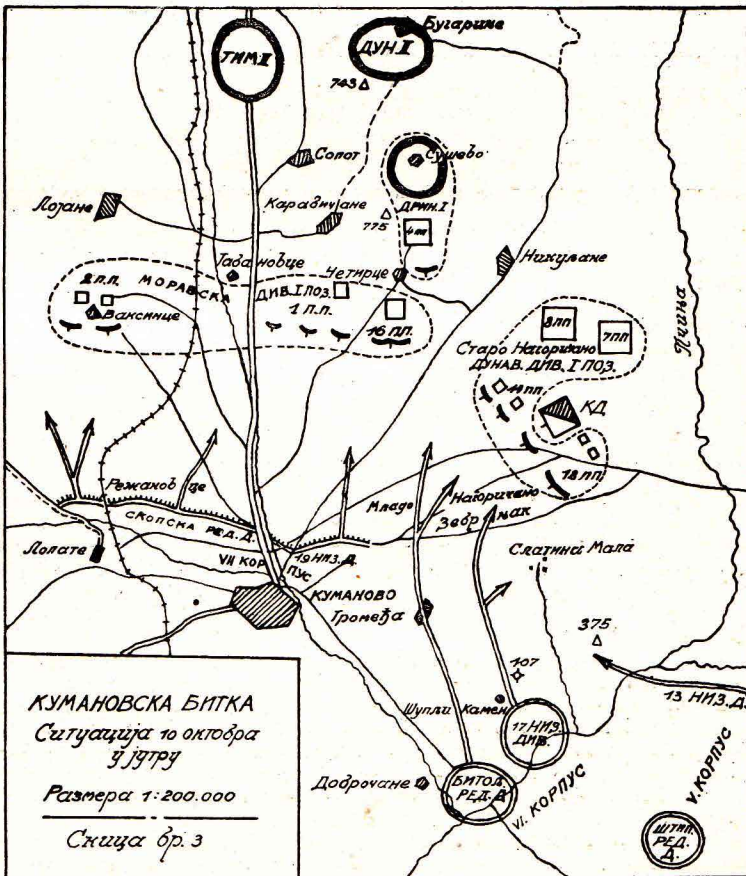
5. — Штаб армије биће у Велесу.

Командант Вардарске армије
Зеки-Паша
дивизиски ђенерал

Из ове заповести се види да је командант Вардарске армије сматрао да постављени задатак треба решити офанзивним дејством, иако је према задатку, који му је дао командант Западне војске, била наређена углавном дефанзива, јер је непријатеља требало тући само „по могућности“. Због тога командант Вардарске армије сасређује највећи део своје армије (шест дивизија и коњичку дивизију) код Куманова у намери да нападне противника који наступа од Врања и Паланке. Десни бок и позадину армије штите две дивизије, а Седми корпус треба упорном одбраном код Куманова да створи време и обезбеди прикупљање главнине Вардарске армије.

Ма сматрамо да је овако решење команданта Вардарске армије, у оквиру добијеног задатка (који није био ни правилно одређен ни довољно јасан), углавном било правилно. Основни недостатак састојао се у томе што је сам задатак Вардарске армије, у сваком случају, премашао њене снаге. У томе, вероватно, лежи и главни узрок због кога је тај задатак тако нејасно и противуречно формулисан од стране команданата Западне војске.

У штабу Седмог корпуса знало се 9 октобра да је Прва српска армија (чија је јачина цењена на четири дивизије⁸⁾) развијена на линији Ваксинци — Четирци,

⁸⁾ У Првој армији је било пет дивизија са укупно 17 пешадских пукова, тако да је турска процена снага у ствари била скоро тачна, пошто су српске дивизије I позива имале по формацији 4 пешадска пука у своме саставу.

северно од Куманова и да је Друга српска армија избила на Страцин. Стога је природно да је командант Седмог корпуса за 10 октобар очекивао српски напад, као што је то у својој заповести дословно и рекао:

„3) Према овоме јасно је да непријатељ намерава напад на Куманово. За сутра треба очекивати битку“.

Ако ово упоредимо са подацима о турским снагама са којима су Срби у то време располагали, онда ћемо уочити веома велику разлику у степену обавештености о непријатељу на једној и другој страни.

Основни узроци победе, односно пораза

Победа српске војске код Куманова плод је правилне и реалне стратегије (изражене нарочито у правилном почетном груписању снага). Она је добијена благодарјећи веома високом моралу српске војске, а делом и турским грешкама. Главни недостаци код Срба били су: извесно предубеђење о груписању турских главних снага на Овчем Пољу, веома лоше извиђање, слаба обавештајна служба и још довољна умешност виших штабова у руковођењу великим јединицама.

Основне узроке турског пораза треба тражити у потцењивању српске војске, у лошој и нереалној стратегији и у слабој моралној вредности турске војске. Од позитивних особина истичу се: добро извиђање и доста добар рад турских штабова.

Важност бројне и моралне надмоћности и утицај стратегије на битку

У Кумановској бици је још једном проверена и потврђена истина да битку најчешће добија она страна која је јача на битачној просторији (отуда је основна тежња стратегије да за битку доведе јаче снаге од непријатељских). У овој бици Срби су поред изразите моралне надмоћности, били скоро два пута бројно јачи од Турака.

С друге стране Кумановска битка показује да се добром стратегиском концепцијом (у овом случају нарочито правилним основним груписањем снага код Срба) у знатној мери и често може обезбедити успех, чак и онда ако се учине неке оперативне и тактичке грешке и пропусти; и обратно, да се стратегиске грешке (у овом случају, нереални циљеви и лоше груписање снага код Турака), обично не могу исправити добрим оперативним и тактичким радом.

Док су Срби на главном правцу образовали довољно јаку Прву армију, која је и сама била јача од сваке снаге коју би Турци, с обзиром на њихове могућности мобилизације и концентрације, могли да упуте против ње за време док је она још изолована од Друге и Треће армије, дотле су Турци да би спречили спајање Прве, Друге и Треће армије тукли изоловану Прву армију, упутили снаге које су биле скоро два пута слабије од саме Прве српске армије. У томе лежи основни стратегиски узрок српске победе и турског пораза.

Срби су у Кумановској бици учинили низ грешака и пропусти. Они нису знали да се пред њима налази главна турска снага. Првог дана битке, Друга армија (која је била још од 9 октобра на Страцину, тј. на 13 км од левог крила Прве армије) окреће леђа битачној просторији и удаљује се ка Крагову. У току првог дана битке у Првој армији ни суседне дивизије не помажу Дунавску дивизију I позива која је сама била изложена нападу вишеструко јачих турских снага. Са српске стране нико не руководи битком, нити се после битке предузима гоњење потучених Турака. На супротној страни, Турци су знали распоред и јачину српских снага. Командант VII корпуса знао је да је Прва армија развијена северно од Куманова и да се Друга армија налази на Страцину. Зато је логично што је 10 октобра изјутра очекивао напад већ груписаних и обухватно развијених српских снага на изоловани VII корпус код Куманова, пошто су V и VI корпус били још јужније на маршу. Али како тога дане није дошло до напада са српске стране Турци су искористили ту неактивност и сами прешли у напад. Они су и у даљем току битке умешно користили и друге пропусте Срба.

Међутим, ни грешке и пропусти Срба, као ни њихова неоријентисаност на једној страни, нити добро и брзо сналажење и рад Турака, на другој, нису могли да превагну над утицајем основног стратегиског фактора, тј. велике бројне надмоћности, коју су Срби остварили, благодарећи својој правилној стратегиској концепцији, која им је и загарантовала победу у Кумановској бици, иако ни за време битке, ни непосредно после ње, нису били свесни своје победе.

Али догађаји у Кумановској операцији не могу се у потпуности разумети ако се правилно не схвати велика улога високог морала српске војске и темељи на којима се он заснива и из којих је произлазило. У народу је постојао култ ослободилачке борбе против Турака. Борци и старешине били су пуни патриотског заноса, они су били спремни на највеће жртве и горели од жеље и нестрпљења да се укључе у коштац са Турцима. На Куманову је требало осветити Косово. Ниже старешине показивале су многобројне примере херојства и иницијативе, која је понекад прелазила уобичајене границе. Да поменемо само два примера, који су имали знатан утицај на ток и исход битке. На десном крилу Прве армије, у Моравској дивизији I позива, командант једног батаљона, мајор Маринковић, видећи да се сва турска сила сручила на саму Дунавску дивизију I позива и да јој суседне дивизије не указују никакву помоћ, кренуо је свој батаљон у напад, по сопственој иницијативи. За њим су се повели и суседни батаљони, тако да је у напад кренуло пет српских батаљона. А то су биле једине снаге које су, поред Дунавске дивизије I позива, и коњице учествовале првога дана у бици. Други пример: четврти батаљон 18 пешадиског пука који је добио задатак да поседне положај у Преседлини западно од Сртевице и ојача лево крило Дунавске дивизије I позива које је било јако поколебаном, такође је самоиницијативно прешао у напад. Тај напад је збунио и поколебао Турке, пошто су поверовали да Срби на положајима сигурно имају веома велике снаге, кад су могли да одвоје и баце у напад тако јаку снагу (пре овог напада на овом делу фронта извршио је напад и други батаљон 18 пешадиског пука и трећи коњички пук). Због овог напада четвртог батаљона 18 пука, који је изведен у најкритичнијем моменту за Србе, Турци су за извесно време обуставили обухватни напад који су изводили својим десним крилом (види скицу бр. 3).

Међутим, утицај српских виших старешина и штабова на ток битке очигледно је био веома слаб, јер још нису имали довољно искуства и праксе. Истина, непосредан утицај српске Врховне команде на ток битке огледао се у наређењу које је издато Првој армији да продужи наступање до линије јужно од Куманова. И ако је тај утицај био веома позитиван, он је, ако се посматра у односу на сам ток битке, био ненамеран, те се и не може сматрати као руковођење битком.⁹⁾ Но и поред тога, треба уочити заслугу највишег српског командовања за успех у Кумановској операцији и позитиван утицај које је оно испољило својом правилном стратегиском концепцијом, оличеном у основи ратног и почетног операционог плана и оствареном у правилном груписању снага.

Они исти друштвено-политички и историски услови на којима се заснивао и изграђивао веома високи морал у маси српског народа, у војсци и код старешина, и који се изражавао у њиховој борбености и пожртвованости, створили су и код српског највишег командовања једну другу врсту моралне снаге која је нарочито потребна онима који одлучују о судбини државе и народа. Та морална снага изражавала се у дубокој свести о судбоносној важности наступајућих догађаја и о одговорности пред народом и историјом за одлуке које доноси. Зато је оно стално и упорно тежило да се ситуација цени трезвено и објективно, да се проналазе најбоља решења, да се ништа не ризикује и не препушта случају, већ да се ради што више „на сигурно“, па макар постигнути успеси били и нешто мање сјајни. На супротној страни несолидни морални основи у турским војним врховима довели су до недовољне свести о сопственој одговорности, до потцењивања противника и до стратегиског дилетантизма и авантуризма који се маскирао неком тобожњом офанзивношћу.

⁹⁾ Врховна команда је издала ово наређење немајући никакве податке о месту и груписању турских снага и о непосредно претстојећој бици. Оно је издато углавном зато што се после извештаја о заузимању Приштине од стране Треће армије сматрало да више није потребно да се Трећа армија сачекује на линији северно од Куманова, већ да и Прва армија може да изврши још један скок унапред.

Према томе, у Кумановској операцији су се судариле две различите стратегије — српска стратегија опрезности, неризиковања и здравих и реалних процена својих и противничких могућности и турска стратегија samozаваравања и претераног оптимизма, потцењивања противника, претеране вере у сопствене снаге и могућности, нереалних процена и офанзивности по сваку цену. Мету вредности једне и друге стратегије на очигледан начин показивао је исход Кумановске операције.

Реалност постављеног циља

Кумановска операција јасно показује да постављени циљеви и задаци увек треба да буду у складу са стварним сопственим могућностима. У историји је било доста примера када су постављени нереални циљеви, и то скоро увек зато што су осећаји и жеље преовлађивали над разумом и објективним расуђивањем. Код освајача се то дешавало под утицајем превеликог апетита, прецењивања сопствених снага и потцењивања противника¹⁰⁾, а код слабије стране најчешће из жеље да се заштити целокупна територија, верујући да ће заиста моћи све да одбрани, негирајући при томе све принципе војне науке и свако здраво расуђивање¹¹⁾.

Рад турске Вардарске армије у Кумановској операцији претставља типичан **негативан пример** из кога се може извући поука да **сопствене жеље и потребе никада не би требало стављати изнад граница сопствених могућности**. Турци су добро запазили од колике би велике користи било да се главна српска снага (Прва армија) изоловано потуче пре но што се споји са Другом и Трећом армијом, али се никако нису могли да помире са чињеницом да у датим условима за постизање овог циља нису имали ни довољно снага ни просторно-временских могућности. Зато су поставили циљеве и задатке који су далеко премашивали њихове снаге, падајући у самообману коју су у стварности платили поразом.

*

Кумановска битка је поучан пример штетних последица **шаблонизма и догматизма**. Иако су Срби, у току извођења ове битке, били доста непокретни, и радили споро и методично, не знајући да се довољно користе грешкама противника, они ипак нису били шаблонисти. На другој страни, Турци су били шаблонисти, јер су без дубљег разумевања суштине Наполеонове стратегије примењивали само њену спољну форму, покушавајући да је шаблонски копирају и да по сваку цену, без обзира на стварну ситуацију и сопствене могућности буду офанзивни и веома активни.

Али, **извесно предубеђење**, које је постојало код Срба у погледу претпостављања да ће се главне турске снаге налазити на Овчем Пољу, свакако је испољило негативан утицај на ратни и почетни оперативски план и на ток догађаја. Оно је, по нашем мишљењу, један од основних узрока што није предузето стратегиско извиђање и истурена коњичка дивизија, што су се на дан 9 октобра пасивно држале развијене Прва и Друга армија, што се Друга армија првог дана битке удаљила од битачне просторије, што суседне дивизије нису указивале помоћ Дунавској дивизији I позива, што је недостајало руковођење самом битком и што је изостало гоњење потучене турске војске. Кумановска операција очигледно показује да је свако **предубеђење увек штетно без обзира на каквим се разлозима оно заснива**. Непријатељ не мора увек да ради оно што ми ценимо да је за њега најбоље, па ни оно што је заиста објективно за њега најбоље. Предубеђење је штетно чак и онда кад су познате непријатељске намере, јер их он може изненада променити.

Теорија о заснивању сопствених одлука и планова на бази „највероватнијег непријатељског дејства“ може да буде опасна и штетна, пошто се ослања на неке елементе веровања у то да ће непријатељ заиста чинити оно што ценимо као највероватније и што је за њега најбоље. Насупрот томе, сопствене одлуке и планове (и у стратегији и у тактици) треба стварати тако да смо у стању да спроведемо сопствену вољу и добро парирмо сва непријатељска дејства па **ма шта он предузимао**, а првенствено она, која су за њега најповољнија, а за нас најопаснија и која, стога, сматрамо као највероватнија.

¹⁰⁾ Као на пример у почетном оперативском плану Аустроугарске за рат против Србије 1914 године.

¹¹⁾ Као на пример у ратном плану „Р-41“ бивше Југославије.

Као што смо већ напоменули, у Кумановској операцији српске војске постојао је **велики недостатак у извиђању**. То се поновило и Србима се љуто осветило и у боју код Алинаца (Бакарног Гумна)¹²⁾, тако да су Турци с правом говорили да „Срби прво ступају у борбу, па тек онда извиђају“. Да су Срби у Кумановској операцији боље извиђали, они би свакако искористили крупне грешке Турака и потпуно из разбили. Да су пре почетка Кумановске битке знали за присуство главних турских снага код Куманова, онда би и у бици могла да учествује и Друга армија. Поред тога, и сама Прва армија, с обзиром на расположиве снаге, могла је да дејствује обухватно са оба своја крила, и да команда армије непосредно руководи битком; и најзад, по завршетку битке могло се предузети гоњење које би турске главне снаге потпуно растројило. Да је макар и једна од ових мера била предузета, онда би се, по нашем мишљењу Кумановском битком решио рат са Турском на Македонском војишту, те не би ни дошло до Битољске битке.

Кумановска битка је веома поучна и у погледу **изненађења**. Она показује да су у рату скоро неизбежна различита изненађења, као и то до које је границе изненађење корисно за онога ко га изводи, тј. на којој се граници претвара у своју супротност и иде у корист непријатеља.

Кумановска битка показује како из слободног делања супротних страна могу настати веома необичне, па и апсурдне ситуације, и да се у рату веома често дешава баш оно што ни једна страна није ни хтела, ни предвиђала. Корист од изненађења несумњиво је огромна. Но за успех није довољно непријатеља изненадити на ма који начин. Кумановска битка показује да се непријатељ може изненадити и сопственим лошим радом, али да таква изненађења не воде победи већ поразу. Турци су Србе заиста изненадили у највећем могућем степену. Уочи битке, Срби нису знали да код Куманова имају пред собом главне турске снаге, па чак ни после битке још нису били свесни да су их потукли. С друге стране, Турци су, и поред пуног изненађења, ипак претрпели пораз. Они су учинили нешто чему се Срби никако нису надали: истурили су своје главне снаге чак до Куманова и прешли у офанзиву и, благодарећи српском лошем извиђању, постигли пуно изненађење. Но, овај њихов рад био је лош, јер су за офанзиву довели снагу два пута бројно слабију од саме Прве српске армије. Они су Србе изненадили сопственом неспособношћу и сопственим грешкама, и природно је да из оваквог изненађења није могла да произађе победа, већ само пораз.

Наполеон је тукао своје противнике не само зато што их је изненађивао радећи друкчије него што су се они надали, већ и зато што је при томе добро радио. Он их није изненађивао својом неспособношћу и својим грешкама, већ бољим и целесходнијим радом.

У НОР ми смо тукли и побеђивали непријатеља не само зато што смо му стално приређивали изненађења, ратујући на начин који му је био непознат и неразумљив, већ зато што је наш начин ратовања објективно био добар и целесходан — уствари најбољи који је био могућ у тадашњим условима.

И у Наполеоновим ратовима и у НОР изненађење је постигавано нечим новим што противник није схватао, али је то ново у датим условима било боље од оног старог и уобичајеног и није претстављало негирање војне науке, већ само њено дубље разумевање и богаћење и њену нову и још целесходнију примену. Насупрот томе, Турци су у Кумановској бици показали неразумјевање суштине војне мисли и крајњи дилетантизам у стратегији. Они су тиме постигли изненађење, али на сопствену штету.

¹²⁾ У току наступања српских главних снага ка Битољу један турски заштитнички одред, од око 3.500 људи са 3—4 батерије сачекао их је 24 октобра на Алиначким положајима (Бакарно Гумно), јужно од Прилепа и нанео им несразмерно велике губитке (око 1.400 људи било је избачено из строја). Иако су Турци још 23 октобра посели ове положаје, који су од Прилепа удаљени само око 9 км, ипак Срби нису имали никаквих података о њиховом присуству, пошто нису вршили извиђање. А кад су се 24 октобра, после парадног марша кроз Прилеп, груписали у густе стројеве у Прилепском пољу, изненадила их је јака турска артиљериска ватра. Овако изненађени, Срби су без претходног извиђања спонтано прешли у непотребан и пренагљен напад, у коме су претрпели излишне губитке.